

ARHIV BOSANSKE KRAJINE
BANJA LUKA

KUŠMIĆ MUSTAFA

" S J E Ć A N J A N A H A L A L K I Ć S U L J U "

L e g e n d a :

- dvije stranice autoriziranog teksta pribilježenih sjećanja 5.jula 1973.godine;
- SADRŽAJ SJEĆANJA: Biografski podaci o prvoborcu Sulji Halalkiću iz Banje Luke.-

----

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-MB-IV/132

H A L A K I Ć   S U L J O

Rodjen u Banjoj Luci 1914.godine.Odrastao je u porodici veoma siromašnoj.Završio je obučarski zanat.Radio je kod Turčin-hodžića,Alekse Ivića i drugih kao obučarski radnik.Priključio se naprednom radničkom pokretu još u vrijeme izučavanja zanata.

On se naročito istakao prilikom organizovanja štrajkova sindikata kožaraca.Bio je poznat po svom nepokolebljivom i istrajnom revolucionarnom stavu.Sa policijskim vlastima,koje su ga dobro poznavale po njegovim istupima,dolazio je često u sukob,naročito u vrijeme velikih manifestacija 1935.i 1938.godine. Sa ljotićevcima sukobio se u svakoj prilici.

Igrao je u klubu "Borac" kao rezervni igrač.Kao član dramske sekoije RKUD "Pelagić" sa društvom je išao na turneje u razna mjesta Bos.Krajine.

U maju 1941.godine postao je član Partije.Bio je član diverzantske grupe.

Od 22.juna 1941.godine povukao se u ilegalstvo.Izbjegao je iz Banje Luke,ali se na prijedlog drugova vratio na ilegalni rad u Banju Luku.Medjutim,ubrzo je bio uhapšen.Zatvorili su ga u Crnu kuću.

Iz zatvora je pušten oktobra 1941.godine.Čim je izašao iz zatvora,nekim drugovima ilegalcima je rekao da su ga ustaške vlasti pustile pod uslovom da radi za njih.Drugovima je rekao da nikoga nije izdao i da neće izdati svoju revolucionarnu prošlost.Ustaškim vlastima je rekao da će sa njima saradjivati samo da bi izašao iz zatvora.

Istog mjeseca,oktobra 1941.godine,otišao je u partizanski odred na području Ponira.Iskreno je drugovima rekao pod kakvim je uslovima pušten iz zatvora.

Istakao se kao neustrašiv borac.Njegova smjelost i drugarstvo,bile su osobine koje su naročito karakterisale njega kao revolucionara i borca.

Kada je žena Idriza Masle dovela dr.Klajnhapla,u Sitari-
ma ga je preuzeo Sulejman Halalkić- Suljica sa grupom boraca.

Sa Dragom Mažarom učestvovao je u akciji na žandarme-
rijsku stanicu u Vrbanji u februaru 1942.godine.

Poslije puča u mjađu 1942.godine prebacio se na teren Kozare. U proboju sa Kozare poginuo je kao komandir voda. Niko Jurinčić bio mu je komesar bataljona.

Bio je predložen za narodnog heroja. Jedina tamna orta u njegovoj biografiji bilo je uslovno puštanje iz Crne kuće.

Njegov brat Ahmet Halalkić stanuje u Omladinskoj ulici.

Podatke dao Kušmić Mustafa
5. jula 1973. godine. -

M. Kušmić

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-MG-IV/132

1

2

3

4

5

6

**IZ REVOLUCIONARNE PROŠLOSTI
BANJALUKE**

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK-209-ME-IV/132

Ilegalni pokret u Banjaluci, postojao je kontinuirano za sve vrijeme neprijateljske okupacije. Mnogi ilegalci, članovi Komunističke partije i SKOJ-a, dali su svoje živote, aktivno saradjujući sa jedinicama narodnooslobodilačkim snagama. Veliki broj je onih koji su pali u ruke neprijatelja i pokazali divne primjere herojskog držanja pred torturama ustaških i gestapovskih zločinaca.

Bilo je i onih koji su poklekli pred klasnim neprijateljem, kao Zaga Blažić, delegat i član Pokrajinskog komiteta za Bosnu i Hercegovinu, koja je za svoj bijedni život bila spremna žrtvovati živote drugih.

SJEĆANJA MUSTAFE KUSTIĆA-DULE

**ILEGALNA AKTIVNOST U BANJALUCI OD MAJA DO NOVEMBRA
1942 godine.**

Polovinom maja 1942 godine ustaška policija otkrila je neke članove Mjesnog komiteta partije i SKOJ-a i time partijsko rukovodstvo Banjaluke dovela u kritičnu situaciju. U zatvor padaju: prof. Ivan Žic ing. Milana Vukić, Zdrava Korda, Vojo Janković, Nafa Harambašić i drugi. (Zdrava Korda prilikom isledjivanja u ustaškom zatvoru Poljokanova zgrada, strašno je mučena. Prilikom jednog mučenja 19 septembra 1942 godine umrta u ustaškom zatvoru u Banjaluci.) Jednoj grupi članova partije i aktivista NOP-a uspijeva da izbjegne hapšenje (iz Ureda za kolonizaciju) i da se prebaci u partizane u Župu na područje Centralne Bosne (Đorđe Pastročki, Lutfo Hajdarević, Vinko Markotić, Zdenko Ružić, Sabahudin Bušatlija i Drago Čajavec.) Druga grupa ne uspijeva da se prebaci u partizane, nego ostaje u gradu krijući se po stanovima aktivista NOP-a. U ovoj grupi bili su: član Mjesnog komiteta Fahrret Dedić i članovi Partije i SKOJ-a Zumra Čejvan, Zaim Isaković, te Ferid -Rozman Sačić, obučarski radnik, naš stari drug iz radničkog pokreta.

U tim kritičnim danima za partijsko rukovodstvo Banjaluke, Zaga Umičević, kao sekretar Mjesnog komiteta Partije za Banjaluku, organizuje i daje zadatak Franji Kluzu i Rudiju Čajavecu vazduhoplovnim oficirima, da se avionima prebace na slobodnu teritoriju Kozara. Negdje 21. maja 1942 godine, s aerodroma na Banjalučkom polju, poletjela su dva aviona s Franjom Kluzom, Rudi Čajavecem i Milanom -Mišom Jazbec, avio-mehaničarom, aktivistom NOP-a.

Drugi dan nakon dolaska aviona na slobodnu teritoriju i sa znanjem višeg partijskog rukovodstva, Zaga Umičević napustila je Banjaluku, te preko Lijeve polja, sela Kosjerova i Seškovača odlazi u partizane, na teren Zupe, preko rijeke Vrbas, na kojem su se tada nalazile snage Krajiškog proleterskog bataljona i dijelovi IV krajiškog partizanskog odreda. Nakon izvjesnog vremena, drugarica Zaga javila mi se kratkim pismom u kojem me obavijestila o situaciji na tom terenu i o slučaju zarobljavanja drugova Esada Midžića i dr. Ihsana Zukanovića. (Tada su Esada Midžića komesara Krajiškog proleterskog bataljona i dr. Zukanovića doveli u Banjaluku. Esada je strijeljan 11 jula 1942 godine, kod Rebrovačke crkve u Banjaluci.) U to vrijeme ovo je bila jedina veza sa partizanima, pa je Zaginim odlaskom iz Banjaluke veza izvjesno vrijeme bila prekinuta.

Četničkom izdajom nama je već tada otežan rad na prebacivanju naših drugova u šumu. Od tog vremena četničke glavešine Uroš Drenović, Rađe Radić, Lazo Tešanović, Vukašin Marčetić kreću se slobodno po Banjaluci, dok su njihove jedinice nadomak grada u Han Kolima, Vrbanji, Pavlovcu itd.

Istog dana po odlasku drugarice Zage iz Banjaluke, iz vojnog zatvora (tvrđjava Kastel) pobjegao je Slavko Trenk, (uhapšen početkom aprila 1942 godine s jednom grupom domobranskih vojnika i civila aktivista NOP-a). Ovo hapšenje uslijedilo je nebudnošću Mehmeda-Mede Mešinovića. Od njega, Milan Cubrilović, ustaški doušnik, zvani Pajez, doznaje za rad pojedinih drugova, te u zatvor padaju domobranski vojnici: Slavko Trenk, Mehmed Mešinović, Jozo Buljan, Slavko Pavčić, a od civila: Ivica Kolih, Veljo Cvijić, Sveto Cvjetojević i drugi. Svi su zatvoreni u vojni zatvor (tvrđjava Kastel), a nešto kasnije civili su prebačeni u zatvor Crne kuće.

Slavko Trenk se nalazio u domobranstvu po partijskom zadatku kao vojni radio-telegrafista. On je u Vrbas-logoru u Banjaluci od domobranskih oficira, podoficira i vojnika formirao grupu aktivista NOP-a. Ovu grupu su sačinjavali domobranski oficiri: Milivoj Kundak, domobranski satnik, Brane Srećko, Anto Fabris, Franjo Kluz, oficir pilot, podoficiri Omer Ahmetišević-artiljerac, Mehmed Omanović-meteorolog na aerodromu, Alija Mehić-skladištar, vojnici Milan Jazbec, Milan Korica, avio-mehaničari, Mehmed-Medo Mešinović brijač, te Slavko Trenk, rukovodilac grupe. Ova grupa imala je vidnih uspjeha u izvršavanju postavljenih zadataka. Iz vojnog logora iznošene su velike količine raznog oružja i municije, te odjeće i obuće. Prikupljane su vojne informacije, vršene sabotaže i slično. Rad ove grupe bio je usko vezan sa grupom aktivista u gradu, kojom je rukovodio Mustafa Kušmić i koja je djelovala na području Dolca, Pezorišta, vojne pekare, Rebrovca (sadašnje područje Borika).

Drug Trenk pokazao je veliku smjelost u obavljanju raznih zadatka (iznošenju oružja i opreme iz logora). Posebna je njegova zasluga što je svog druga iz djetinjstva Franju Kluzu uspio pridobiti i čvrsto ga vezati za ciljeve NOB-e, te ga pripremati za odlazak avionom u partizane.

Za partijsku organizaciju hapšenje Slavka Trenka bio je veliki gubitak, pa je drugarica Zaga u dogovoru sa mnogom tražila mogućnost njegovog oslobođenja. Svojim kanalima uspio sam doći u dodir sa Trenkom i prenijeti mu ideju za pokušaj bježanja, koju je on usvojio. Gaseći cigaretu po nogama, utrljajući zemlju po ranama, Trenk je do te mjere inficirao noge da su ga morali poslati na ljekarski pregled. U svim prilikama vrlo snalažljiv i spretan, inače hrabar i odlučan, Trenk kad je došao u vojnu bolnicu (koja se nalazila u Bojića hanu), donosi odluku o bježanju. Koristeći nepažnju svoje pratnje, ubrzo se našao izvan bolničkog kruga, hitajući preko banjalučkog polja na sigurno mjesto, u stan moje porodice (Kušmić Stane i Mustafa), koji se tada nalazio u sadašnjoj Ulici Moše Rijade br. 40.

Dobrim držanjem ostalih drugova iz zatvora nije došlo do daljih hapšenja. Oni su kasnije odvedeni u logor stara Gradiška gdje su ubijeni: Mehmed Mešinović Veljo Cvijić i Sveto Cvjetojević.

Poslije hapšenja drugova iz domobranstva i dalje se održava veza sa vojskom. Po direktivi drugarice Zage odmah sam stupio u vezu s drugovima: Omerom Ahmetaševićem, Alijom Mehićem, Mehmedom Omanovićem, domobranskim podoficirima i milivojem Kundakom, domobranskim satnikom, preko kojeg se kasnije odvijao sav rad s vojskom. Direktnu vezu sa Franjom Kluzom preuzela je Zaga Umičević.

U gradu se osjećala užurbanost i pokret njemačko-domobranskih jedinica, vršile se pripreme za kozersku ofanzivu. Na simpatizere NOB-a i građane banjalučke ustaško-njemačke vlasti vršile su pritisak i hapšenja. U mjesecu juna 1942. godine uhapšena je veća grupa uglednih građana, članova partije, SKOJ-a i simpatizera NOB-a i odvedena u logor stara Gradiška: kadija Muhamed Maglajlić, otac Vahide, Muniba, Dževada, Nedžiba i Osmana, prvoboraca partizanskih odreda, prof. Kemal Hadži omerpahić, prof. Saim Čejvan, Milenko Grahovac, Ibro Ibrišagić, Vlado Kozomora, Paula Pavlić-Ješe, Veterinar Fikret Šahijarević, Ravo Jugat dr. Deže, Ahmet Filipović, Ljubiša Čekrlija, Midhat Pita, Lujza Lipovac, Hajm Levi, Mina Smajlagić, Vaso Popović, Teofik Maglajlić-Tošo, Kasim Osmančević, Ibrahim Hamula, Husein Osmančević, Sadik Djumrukčić, Zaim Osmančević, Nazim Gušić, Asim Hadžihalilović i drugi. Nakon dvadeset dana izvještani broj ljudi iz ove grupe pušten je kućama, a ostali su i dalje ostali u logoru.

Zbog ovakve situacije u gradu je bio otežan rad, jer je Banjaluka ostala bez partijskog i skojevskog rukovodstva. U gradu je ostalo svega nekoliko članova Partije, među kojima dva člana mjesnog komiteta (Ibro Sarač i Zvonko Dragomanović). I pored toga aktivisti i simpatizeri NOP-a prihvatili su u svoje stanove drugove koji su se krili u gradu. Na području Hiseta, rečina i preko Vrbasa krili su se Fahret Dedić, Zumra Čojvan, Zaim Isaković i Ferid -Rožman Sačić, a na području Dolca, vojne pekare i u pravcu rebrovačkog mosta, (sadašnje područje Borika,) krio se Slavko Trenk.

U janu mjesecu 1942 godine, znajući da za ovim drugovima traga policija, ustaški doušnik Zijad Hodžić se angažuje na njihovom otkrivanju. Obrada se jednoj aktivistkinji NOP-a, koja je znala gdje se F. Dedić i Zaim Isaković kriju od policije, prikazujući se kao simpatizer NOP-a, nudeći joj svoju pomoć oko smještaja. Ubrzo iza ovog razgovora Fahret sklanja kod svog brata Hidhata, a Zaima u kuću svog strica Ahmeta Hodžića u istoj ulici, sada Branka Morače.

Po njegovom planu, prije nego što bi drugovi iz komiteta doznali da su Fahret i Zaim upali u zamku, obavijestio je ustaško redarstvo o njihovom skloništu i dogovorio se o toku hapšenja. Agenti bi s automobilom došli na određeno mjesto, prikazali se kao aktivisti NOP-a i da imaju zadatak, da ih prebace u partizane.

Noću, kako je dogovoreno, ustaški agenti došli su na zakazano mjesto na Hisetima, ispred ulice Branka Morače stotinjak metara od kuća u kojima su se krili Fahret i Zaim. Automobil su parkirali u sjenci rascvjetalih lipa.

U međuvremenu je Z. Hodžić obavijestio skrivene drugove da se brzo sprema, jer ih napolju čekaju ljudi koji će ih prebaciti u partizane. Idući prema mjestu gdje ih je čekao automobil, Zaimu je bilo sumnjivo, što pri takvoj obavijesti nema nikog od poznatih aktivista NOP-a. Osjetio je da je to zamka, pa je prilazeći automobilu, dao Fahretu znak da bježi. On uspjeva pobjeći prema Gornjem Šcheru, Fahret je trčeći prema rijeci Vrbas izgubio naočale i ubrzo iza toga pao u ruke ustaških agenata. Mučen i slomavljan u zatvorima Crne kuće i ustaškog redarstva, Fahret Dedić je umro krajem 1942 godine u Banjaluci. (Zijad Hodžić povukao se s ustašama i danas živi negdje u Engleskoj.) U ovom periodu i dalje se održavala čvrsta veza s grupom aktivista u gradu, a pored toga, moja drugarica Stena i ja imali smo poseban zadatak oko smještaja drugog Trenka, kojeg smo najviše držali u našem stanu. Prebacivali smo ga i u stanove majki naših prvoboraca (Miše Stupara, Duška Koščice), te stanove naših aktivista (Duška Furlana i drugih).

Da bi se Trenk lakše prebacivao na određena mjesta, nabavljeno mu je civilno odijelo, lažna legitimacija na ime Rasima Filipovića, iz Rastoke kod Ključa, do koje se došlo posredstvom Asima Osmančevića, aktiviste NOP-a, tadašnjeg službenika Banjalučkog kotara. Slikanje Trenka i izradu slika obavio je njegov drug iz domobranstva Redžo Faslić, koji sada živi u Banjaluci. Za ovo vrijeme bio sam u stalnoj vezi sa drugom Ibrom Saračem, dogovarao se o uspostavljanju veze i daljem našem radu. On me upoznao o svojim naporima za uspostavljanje veze sa višim partijskim rukovodstvom, tj. Pokrajinskim komitetom. U tu svrhu slat je u Sarajevo, kao kurir, Hajrudin Smilagić, ali je veza uspostavljena tek početkom avgusta 1942. godine.

Kako je su ustaške vlasti počele vršiti premetačinu kuća osumnjičenih građana, tražujući za skrivenim drugovima, to je otežalo dalje zadržavanje naših drugova u gradu. Zbog toga se moralo prići iznalaženju mogućnosti za prebacivanje drugova iz grada. U tom cilju, koncem jula 1942. godine, uz pomoć našeg starog i odanog druga Milivoja Kundaka, domobranskog satnika, uputili smo druga Trenka na područje Lijevča polja-našoj aktivistkinji Smilji Radonjić, da ga, po mogućnosti, prebaci u partizane ili da ga smjesti na sigurno mjesto. Naoružan pištoljem i bombama Trenk je napustio Banjaluku, gdje je mnogo doprinio organizovanom radu za ciljeve NOB-a. Dolaskom u selo Kukulje, Trenk je nesporazumom prebačen preko rijeke Vrbasa na teren Župe, koji su držali četnici Ljube Bundala. Iako uhapšen i razoružan, nakon kraćeg vremena provedenog u zatvoru, Trenku polazi za rukom da sa seoskim omladincem-partizanom Dragon Lakićem pobjegne iz četničkog zatvora, prepliva rijeku Vrbasa i skloni se u selo Maglajani.

Odmah poslije ovih događaja, Trenk po povjerljivom drugu Borču, iz sela Maglajani, šalje pismo u Banjaluku obavještavajući nas o situaciji koja je nastala, tražeći od nas odjeću, oružje i novu vezu za prebacivanje u partizane.

U vrijeme dok su vršeni pokušaji za uspostavljanje veze sa Kozarom, Trenku je poslana odjeća i oružje, a preporučeno mu je da preko sela Srpski vakuf pokuša doći u dodir s Ilijom Stojanovićem, koji je došao s Kozare radi veze sa Banjalukom. Trenk je našao Iliju u kući Ilije Kecmana, te se preko ove veze uspio sretno prebaciti na teren Kozare, gdje je stupio u partijski Kozarski odred, a kasnije, nakon formiranja V Kozarske brigade, došao je u njen III bataljon. (Slavko Trenk, nosilac Partizanske spomenice 1941. sada živi u Sarajevu.)

Radeći pod ovako teškim uslovima skoro tri mjeseca, obradovao me Ibro Sarač, saopštivši mi da je Pokrajinski komitet partije poslao u Banjaluku jednu drugaricu radi obnavljanja i učvršćivanja partijske organizacije, uspostavljanja veze s partizanima i višim partijskim rukovodstvom.

Zbog čestih pretresa, ugroženosti aktivista i simpatizera pokreta, nije postojala nikakva mogućnost sigurnog smještaja ove drugarice, pa sam se dogovorio s Ibrim da je smjestio u moj stan, iako je i to bilo rizično za nju i za moju porodicu.

U dogovoru s Ibrim odmah sam otišao na određeno mjesto (bivša opštinska zgrada) kraj vrbaskog mosta. Prišao sam ženi obučenoj u zar. porazumjeli smo se da me slijedi na razdaljini od 20 (dvadeset) metara i pošli prema mom stanu.

Stigavši kući upoznao sam Stanu, svoju suprugu o zadacima ove ilegalke i potrebi da kod nas ostane izvjesno vrijeme. Bilo joj je neobično drago što je upozнала ženu-borca, koja je do tada na Romaniji učestvovala u borbama protiv Nijemaca, ustaša i četnika.

Nakon beginog dolaska održali smo sastanak kojem je prisustvo-
vao Ibro Sarač. Tom prilikom nas je Zaga upozнала da je došla kao delegat pokrajinskog komiteta partije. U Banjaluku Zaga Bla-
žić je došla obučena u zar. s legitimacijom na ime Zehra Avdagić.

Na istom sastanku upoznali smo je sa situacijom u gradu i stan-
ju sa aktivistima partije. Tom prilikom smo formirali Mjesni
komitet partije u koji su ušli Ibro Sarač-Bosanać, sekretar, te
članovi komiteta Mustafa Kušmić-Dule, Nevenka Dadasović-Mala i
Zvonko Dragomanović-Mole. Sastancima Komiteta Zaga je prisustvo-
vala kao delegat pokrajinskog komiteta.

Na jednom od prvih sastanaka mjesnog komiteta analizirana je
politička situacija u gradu, održavanja veze i prebacivanje u par-
tizane drugova koji su se duže vremena krili po stanovima akti-
visti NOB-a, učvršćenje veze i pomoć grupama aktivista pokreta
po kvartovima, školama i ostalim ustanovama.

Svaki član Komiteta dobio je određene zadatke, Ibro Sarač,
pored dužnosti sekretara, imao je zadatak oživjeti rad na područ-
ju Nišeta, Cornjeg Šehera i dijela prema ručniku Lauš. Zvonko Dra-
gomanović, održavati vezu i davati zadatke grupi aktivista koji
su djelovali na području V kvarta (preko Vrbasa) oslanjajući se
na drugove namđiju Ducu i Beku Čocu. Nevenka Dadasović, učenica
VII razreda gimnazije, dobila je zadatak da organizuje rad među
školskom omladinom vezujući se sa članovima SKOJ-a Đosom Stupar
i Gordanom Kovačević.

Pored rada s aktivistima IV kvarta (sada područje Borik) koji sam do tada obavljao, dobio sam zadatak da održavam vezu s Kozarom, koju smo u međuvremenu uspostavili. Na prvom mjestu trebalo je prebaciti u partizane drugove koji su se krili u gradu, što sam i učinio. Prvo sam seoskim zaprežnim kolima odvezao, ubučena u zar, drugaricu Zumru Čejvan (nosilac Partizanske spomenice 1941. sada živi u Sarajevu). Biciklom (koji sam posudio od drugu Dede Gazića) prebacio sam drugu Zejnu Isakovića (poginuo 1944. godine u Srbiji u II krajiškoj brigadi, kao politički rukovodilac u bataljonu) i Slavka Trenka, kako sam ranije opisao (nosilac Partizanske spomenice 1941. sada živi u Sarajevu).

Naša veza s Kozarom bila je u Lijevča polju, selo Srpski Vakuf, u kući aktiviste NOP-a Ilije Kečkana (uhvaćeni on i njegova punica, majka Mara Dedik, u proljeće 1943. godine i strijeljani kod Rebrovačke crkve u Banjaluci kao saradnici), na kojoj su bili Ilija Stojanović (prvoborac, umro poslije oslobođenja) i Vojo Stupar (nosilac Partizanske spomenice 1941. godine, sada živi u Beogradu). Na ovoj vezi imao sam prilike da upoznam prvoborce partizane: Dulu Vidovića, Radoju Batoza, Stanka Vukašinića, Vasu Radivojca i nešto kasnije Stevana Matavulja.

Svaki put vraćajući se s veze iz Srpskog Vakufa nosio sam nešto zita, graha, kao kamiflažu, pri prolazu pokraj ustaško-njemačkih straža.

Uspostavljanjem ove veze imali smo dosta siguran put i nije više bilo problema oko prebacivanja drugova u partizane. Kurirska služba funkcionisala je dobro. U Banjaluku je donošena pošta, a u povratku je slat razni materijal za partizane. Kurir je bio Savo Dardić iz sela Karajzovei (nosilac Partizanske spomenice 1941, sada živi u Sarajevu), a neko vrijeme sveto Stević (sada viši oficir Jugoslovenske Armije). Za hitne kurirske potrebe korištena je brijačka radnja (preko Vrbasa) Muniba Drobića, aktiviste NOP-a.

Za rad s vojskom Zaga Blažić je tražila povjerljivo vojno lice. Mi smo joj saopštili da već imamo takvu osobu i upoznali smo je s Milivojem Kundakom, domobranskim satnikom. Zaga ovo nije prihvatila, iz nana nepoznatih razloga, ali smo mi i pored toga preko njega nastavili saradnju sa domobranstvom. Na njeno insistiranje da joj se nađe drugo vojno lice, Ibro Sarač je upoznao s rezervnim domobranskim vodnikom Muhamedom Hadžihalilovićem, aktivistom NOP-a (sada živi u Sarajevu), kojeg je poznavao još od ranije preko njegovog brata Ahmeta, prvoborca-partizana. U to vrijeme Muhamed nije bio član Komunističke partije. Razmatrano je da se kandiduje za člana Partije, ali do toga nije došlo. Zaga se povezala sa Hadžihalilovićem i preko njega saradnjivala sa vojskom, ne upoznavši Komitet o toj saradnji.

U toku čitavog Zaginog boravka kod nas(skoro mjesec dana) sastanci su održavani u našem stanu, na periferiji grada, u kući Nevenke Dadasović na brežuljku iza zgrade preduzeća " Rudi Čajavec" i pod Počinama. Na ove sastanke Zaga je dolazila većinom obučena u zar, a i naš stan je napustila tako preobučena. Za njen dalji smještaj brinuli su se: Nevenka, Ibro i Zvonko. Na jednom od tih sastanaka razmatrano je pitanje formiranja mjesnog komiteta SKOJ-a do kojeg nije došlo. (sekretar komiteta SKOJ-a trebao je biti Mehmedalija-Dalko Dervišić. U međuvremenu je uhapšen i ubijen u logoru Stara Gradiška).

Radi uspostavljanja kurirskih veza sa Pokrajinskim komitetom u Sarajevu, Zaga je tražila osobu, kojoj bi se mogao povjeriti taj zadatak. Iz grupe aktivista našeg područja, predložio sam joj pekarskog radnika Slovenca Antona Peganu, koji je 1941. godine (kao internirac) došao u Banjaluku i odmah počeo da saradjuje s naprednim snagama NOP-a. Pegan je otišao u Sarajevo s izvještajem za više partijsko rukovodstvo, izvršio zadatak bez ikakvih smjetnji, te se vratio natrag donoseći nam partijsku poštu. (Veza sa Pokrajinskim komitetom bila je u takozvanoj zgradi " Beledija" soba 72. na kojoj se nalazila drugarica Lidija Njuhović). Ovako uspješno obavijenim zadatkom uspostavljena je čvrsta veza, ovog puta s višim partijskim rukovodstvom, te je mogao otpočeti rad na daljim i opsežnijim zadacima. (Anton Pegan, penzioner-živi u Banjaluci).

U gradu je počelo da se osjeća prisustvo partijskog rukovodstva, aktivisti pokreta su organizovanije prilazili zadacima, prikupljanje razni materijal i oružje za partizane. U gradu je korištena manufakturna radnja Ejuba Huseinbegovića, u Gošpodskoj ulici (sada Vese mašleše), čiji je poslovođa bio ~~xxxx~~ Suljo Mandžuka-njegov rođjak. Mandžuka je od ranije bio naš saradnik. Iz radnje su iznošeni odjevni predmeti po koje je nekoliko puta išla moja supruga, upakovanu robu stavljala je u kolica pored malog djeteta i odvozila je kući, odakle je daljom vezom otpremana za Kozaru.

Radi uspješnijeg i organizovanijeg rada za NOP, prvih dana ustanka, na dijelovima grada prišlo se formiranju grupa aktivista pokreta.

avgusta mjeseca 1941. godine, po direktivi tada člana, a nešto kasnije sekretara mjesnog komiteta Partije, drugarica Zaga Umičević, na području IV kvarta (sada Borik) formirana je grupa aktivista od najboljih drugova i drugarica koji su se ranije isticali radom u radničkom i omladinskom pokretu. Ovu grupu su sačinjavali: Milena Milosavljević-Radić, Vojo Tišma, Desa i Bosa Stupar, Dane Pavlić,

Čedo Glumac, Stana Kušmić, Jovica Savinović, Zlatko Štimac, i Anton Regan. Nešto kasnije u grupu su uključeni: Šeha Abdurahmanović, Avgust Tolić, Anto Varunek, Dušan Furlan, Drago Božić, Ljubica Vojnović, Marko Savinović, Zora Mičević i drugi.

Zadatke za rad grupe dobivao sam od Zage Umičević. Zadaći grupe su bili: prikupljanje oružja, municije, odjeće i obuće, soli, sanitetskog i pisaoćeg materijala, novćanih priloga i druge robe za potrebe partizana, rasturanje letaka, izvještaja s fronta i borbi partizanskih jedinica, smještaj ilegalaca i njihovo prebacivanje u partizane. Za smještaj prikupljenog materijala korišten je naš stan, koji je služio kao jedan od glavnih punktova u gradu. Ovdje su stizali oružje i municija iz domobranstva koje su prebacivali drugovi Slavko Trenk i Mehmed Pešinović.

Moja supruga Stana imala je zadatak preuzimanja i otprema prikupljenog materijala po koji su dolazili za to određeni drugovi: Mehmed Bukić, Nafa Harambašić, Matko Galić, Ahmet Ekić, Savo Dardić i drugi.

Bombe, municiju, letke i ostali prikupljeni materijal često je na određena mjesta (kao preko Vrbasa, obučarska radnja Abduselama Šandora Blekića) prebacivala Stana, koristeći se dječijim kolicima u kojima se nalazila naša jednogodišnja kćerka.

Rad ove grupe bio je vrlo uspješan sve do polovine maja 1942. godine. Do tog perioda u partizane su otišli aktivisti ove grupe: Vojo Pišma, Čedo Glumac, Dane Pavlić, Jovica Savinović, Milena Milošević-Radić. Isto tako su posredstvom ove grupe, po izlasku iz zatvora, otpremljeni u partizane moji stari drugovi Suljo Halalkić sa svojom drugaricom Paulom Kogut i Osmanom Malkić-Negom.

U kritičnom periodu maj-avgust 1942. godine njeno djelovanje je bilo slabije, ali ni tada nije dolazilo do prekida kontakta s aktivistima, zbog čega, nakon formiranja novog komiteta, nije bilo većih teškoća u oživljavanju rada ove grupe i uspješnom izvršavanju zadataka.

18. novembra 1942. godine obaviješten sam da je Zaga Blažić uhapšena na spavanju, preko Vrbasa u kući Fatme Pašić. Nju je otkrio Muhamed Hadžihalilović koji je istu veče uhapšen od ustaškog redarstva. Bez ikakvog pritiska Hadžihalilović je otkrio Zagino sklonište u koje ju je sam odveo.

U toku noći on je otkrio Ibru Saraća, koji je, zbog daljeg ilegalnog rada i stalnog traganja policije, bio smješten kod Idriza "uh-sinovića, rezervnog domobranskog oficira, čekajući po odluci komiteta da se prebaci u partizane. Svojom prisebnošću drug Ibro je

uspio da pobjegne ustaškim agentima, a oni hapse i odvođe Idriza Muhsinovića, koji je u ustaškom redarstvu bio na razne načine mučen.

Drugi dan nakon Zaginog hapšenja, sazvao sam članove komiteta i upoznao ih o novonastaloj situaciji o kojoj je trebalo izvijestiti i više partijsko rukovodstvo. Taj zadetak dobio sam ja. Na istom sastanku, u Partiju prinijeta je Stana Kušmić pošto se dotad isticala u izvršavanju postavljenih zadataka, a kao raniji pripadnik radničkog pokreta, imala je sve uslove za prijem u partiju.

Već u nedjelju dvadesetog novembra, otišao sam na vezu u Lijevo polje, gdje sam našao drugove Iliju Stojanovića, Voju Stupara i tražio od njih da odmah obavijeste Oblasni komitet o Zaginom hapšenju. S obzirom na Zagino predratno partijsko iskustvo i veliko povjerenje koje je stekla kod Pokrajinskog komiteta, rekao sam im da bez ikakve bojazni možemo da nastavimo dalji rad u Banjaluci, vjerujući u njeno dobro držanje u policiji.

Istog dana vratio sam se kući donoseći na biciklu nešto žita koje mi je poslužilo kod prolaska pokraj ustaških patrola.

U ponedjeljak uveče oko 20 sati sjedio sam sa svojom drugaricom i iznosio utiske o susretu sa partizanskom patrolom, koja je toga dana došla sa Kozare. U jednom momentu neko je pokucao na vrata i pred iznenađenom Stanom pojavila se Zaga obučena u zar. Čin sam je ugledao, u meni se pojavila sumnja, dok je Stana od radosti zaplakala. Imao sam predosjećaj da nešto nije u redu, jer sam znao da se iz ustaškog redarstva, iz Poljokanove zgrade koja je specijalno adaptirana za mučenje i osiguranje od bijega naših drugova, nije moglo pobjeći. Odmah sam je upitao na koji se način našla na slobodi, kako se drže uhapšeni drugovi Idriz Muhsinović, Muhamed Hadžihalilović, Mustafa Kozaragić, Munib Jusufović i drugi ostali i kako je došlo do njezinog hapšenja. Svoj izlazak iz zatvora prikazala je kao bještvo po povratku iz bolnice. Navodno, vodio ju je jedan policajac i dok je on stao sa nekim poznanikom, njoj je pošlo za rukom, idući dalje, da umakne u jedno dvorište s izlazom u drugu ulicu, sačekavši mogućnost da dođe do nas.

Nama je bilo poznato da je skočila s prozora ustaškog redarstva i tom prilikom povrijedila ruku, tako da je njezina priča trenutno izgledala moguća. Pored gornje priče pokušala je da me ubijedi kako ja i moja supruga moramo odmah napustiti Banjaluku, jer se u ustaškom redarstvu interesuju za nas, pa su joj čak pokazivali i moje slike. Tvrđila je da su im poznati i ostali članovi komiteta, te bi morali da i oni što prije odu u partizane. U daljem razgovoru o hapšenju ispričala je da ju je otkrio Muhamed Hadžihalilović,

koji je uhapšen iste noći, jer je on jedini znao za njen smještaj.

Tražeci izlaz iz te situacije ona je žvrote ostala pri tome da mi svi treba da odemo u partizane, a ona da ostane u Banjaluci. Na takav stav samovoljnog odlučivanja odgovorio sam joj da ja treba da ostanem do daljeg u gradu radi djelovanja naše organizacije i veza sa visim partijskim rukovodstvom i partizanima. Napomenuo sam joj da se ja ne plašim, jer, ukoliko bih primijetio da sam pod pas- kom ustaških agenata, lako bih se prebacio, jer sam jedini održavao vezu i ne bi bilo problema oko mog prebacivanja.

Te noći, našim upornim dokazivanjem da ona ne može ostati u Banja- luci, konačno je pristala da s ostalim članovima Komiteta pođe u partizane. Tog momenta zaključili smo dan odlaska, u četvrtak 24. novembra. Ranijim dogovorom sa drugom Ilijom Stojanovićem utvrđen je dan dolaska kurira u utorak, 22. novembra, po kojem bih mogao poru- čiti da se pošalju zaprežna kola i seoska odjeća, koja bi poslužila za prebacivanje. Iako smo došli do izvjesnog rješenja, ta noć je ostala puna sumnji i neizvjesnosti.

Do sastanka sa kurikom, s kojim je trebalo da se nadjem u 12 časova kod malte na pijaci, povezao sam se, putem lozinke, sa drugari- com Kaćom Kocjančić, što je trebalo da učini Zaga, ali što usljed kratkoće vremena nije stigla. Drugarica Kocjančić je bila član Par- tije, a došla je iz Brčkog na dužnost profesora. (radi našeg iznenad- nog odlaska iz Banjaluke u partizane, Kaća duže vremena ostaje bez veze. Kao član partije sama iznalazi zadatke, kroz koje se povezuje sa članovima SKOJ-a Desom Stupar i Gordanom Kovačević. Ljeti 1944. dolazi na teren Kozare, gdje se uključuje u rad na prosvjetnom po- lju).

U zakazano vrijeme našao sam se s kurikom Svetom Stevićem - upoz- nao ga o nastaloj situaciji, prenio mu poruke za Iliju Stojanovića i utvrdio ranije odredjeni dan za prebacivanje drugova i drugarica u partizane. U toku razgovora s kurikom opazio sam ustaškog agen- ta Dragu Barušića s kojim sam se tog jutra dva puta sreo. Svaki put, pri ponovnom susretu pozdravljao me. Učinilo mi se sumnjivim ovakvo njegovo ponašanje, te sam upozorio kurira da je to ustaški agent i da mu, ukoliko ga šta bude pitao, kaže da sam od njega ku- pio tuku (koju sam ranije kupio). Odmah nakon toga smo se rastali. S ovim agentom sam se poznavao još iz djetinjstva, jer smo zajedno igrali nogomet.

Istog dana sa ručkom moja drugarica rekla je Zagi da joj je nesvatljivo njeno bjekstvo iz ustaškog redarstva, na to sam dodao: Šta ti znaš, možda je ona gestapovac. Zagu su pogodile moje riječi,

prestala je jesti i uzbuđeno odgovorila: "Nisam gestapovac, ali sam puštena iz zatvora". Na naše reagovanje da je to izdaja, ona je povukla svoju izjavu govoreći: "Zar da ja budem izdajnik poslije svog dugogodišnjeg revolucionarnog rada".

Istog dana u naš stan je navraćao Milivoj Kundak domobranski satnik, pa mi je, pošto me nije našao, poručio da se naveče najdemo na određenom mjestu radi nekih saopštenja. Polazeći na taj sastanak, Zaga me upozorila da ne bi trebalo da idem, jer ona u Kunda-ka nema povjerenja. Na ovo sam joj odgovorio kako tog druga poznajem od ranije i kako nam je on i dotad činio velike usluge. Istovremeno mi je i Stana rekla da Zaga ima namjeru da predveče ode kod neke svoje drugarice. Upozorio sam Zagu da ne napušta stan i da se bez potrebe ne izlaže opasnosti da je neko vidi, tim više što je prilikom dolaska ^{u nama} na naše pitanje zašto je došla rekla ~~je~~ da nema nigdje da se skloni već tu. Na ovo mi nije ništa odgovorila.

Nakon tog razgovora otišao sam na sastanak sa kundakom.

Kući sam se vratio oko 19,30 sati i tu sam zatekao Stanu svu uplakanu i Zagu obučenu u stanin kostim. Na moje pitanje šta se desilo, Stana mi je ispričala da je poslije mog odlaska Zaga i dalje uporno zahtijevala da ode u grad kako bi saznala šta se priča o njenom bjekstvu, tražeći pri tom Stanin kostim da ^{bi} išla obučena u zar. Ovo je kod Stano još više pobudilo sumnju u istinitost njenih ranijih navoda. Zamolila je Zagu da joj kaže istinu ma kakva ona bila, jer je osjetila da ova nešto krije. U tom međusobnom ubjedjivanju, da li da ode ili ne, približilo se 18 sati, Zaga je pogledala na sat i rekla: "Daj mi kostim, u šest sati moram da budem kod Vajsa, jer ako ne budem, doći će da nas hapse!"

Pošto je vidjela da je uzaludno svako dalje zadržavanje, Stana joj je dala kostim, Zaga se u najvećoj žurbi obukla i otišla. U međuvremenu Stana je sklanjala materijal koji bi mogao nekog da kompromituje, pripremajući se za napuštanje stana.

Saznavši šta se desilo, umirio sam Stanu, zaključao vrata, zamračio prozore i zatražio od Zage da nam iznese tačne uslove njenog puštanja iz ustaškog redarstva, jer više nije moglo biti riječi o ikakvom bijegu. Ona nam je tada ispričala svoj pokušaj samoubistva poslije čega su ustaški agenti prema njoj bili vrlo pažljivi, naročito njihov šef Vajsa. Od nje je ustaško redarstvo zahtijevalo da saradjuje s njima, na taj način što bi u našu organizaciju uvela tri ustaska agenta, koje bi upoznala o radu organizacije, o svim aktivistima i simpatizerima NCP-a, a da za mjesec dana, dok se svi konci organizacije ne pohvataju, neće biti hapšenja u gradu.

Roslje ovako izvršenog zadatka Zaga bi prebacili u Srbiju. Ona je ove njihove uslove, ^{IZNITILIA} obrazložila nam kako je to bio jedini način da bi sve nas spasila, jer je po njenom navodu ustaško redarstvo već znalo sastav Mjesnog komiteta i mjesto održavanja sastanaka. Upitao sam je da li ustaško redarstvo zna da se ona nalazi kod nas, ona je odgovorila: "Ne zna". Na pitanje da li je primjetila da je neko prati, odgovorila je da ne zna. Na osnovu ovakva dva odgovora mi smo zaključili da ustaško redarstvo mora da zna gdje se ona nalazi.

Roslje svega ovoga bilo nam je jasno da je to izdaja i da Zaga ni časa ne smije ostati u Banjaluci. Kako nije bilo vremena i mogućnosti za sastanak Mjesnog komiteta o ovom ozbiljnom pitanju, posavjetovao sam se sa Stanom, te smo donijeli odluku o našem bježanju na Kozaru, s tim da ja prije svanuća odvedem Zagu, a moja drugarica da se s našim 14-njesečnim djetetom skloni kod svoje rođice Sande Sužnjević. (Jedno vrijeme 1941. godine u stanu Sužnjević, sa-državao se je i drug Djuro Pucar-stari, sekretar Obl.komiteta partije). Pored toga dao sam joj zadatak da do 7 sati u jutru obavijesti drugove, članove komiteta: Ibru Sarača, Zvonka Dragomanovića i Nevenku Dadasović, o nastaloj situaciji i hitnom sklanjanju na određeno mjesto, s tim da tu čekaju dok im ne pošaljem vezu za prebacivanje u partizane. To sklonište bilo je u kući Zore Mičević, u Bojića hanu, niže Kolte. Sa Stanom sam se dogovorio da ću je prebaciti 25. novembra.

Kada smo Zagi saopštili našu odluku i da odmah mora sa mnom ići na Kozaru, ona se ovoj odluci suprotstavila riječima: "Ko si ti da mi naredjuješ kada sam ja delegat Pokrajinskog komiteta!" Rekao sam joj da drugog izlaza nema i da mora da ide.

Primicala se kraju još jedna teška, besana noć u iščekivanju dolaska ustaških agenata. I naša mala kćerka je bila nemirna, kao da je osjećala da se nešto mučno zbiva oko nje. U 5 sati ujutro bili smo spremni za polazak. Tog momenta kod Zago se ponovo pojavio kukavičluk, suprotstavila se odlasku govoreći da se boji da agenti nisu postavili zasjedu. Kad sam vidio njeno kolebanje i to da ne želi da ide, izvadio sam svoj parabelum-pištolj i rekao: "Zago, mora se ići, ako do nečeg dođe, borićemo se s agentima." Videći da nema drugog izlaza, obukla je zar i pošla sa mnom. S najvećom oprežnošću napustili smo stan, očekujući svakog časa da nas agenti presretnu. Stana je s malom otišla u jednom, a Zaga i ja u drugom pravcu.

Prema utvrđenom planu otišao sam do omladinca Đoke Popovića, koji je malim kamionom iz Topole prevozio mlijeko za prodavnicu Zlate Klinčić. Poznavao sam ga od ranije, a znajući da se taj kamion ne zaustavlja i ne pretresa na žandarmerijskim stanicama, smatrao sam da je to jedina mogućnost brzog i sigurnog odvođenja Zage Blažić. Našavši Đoku Popovića zamolio sam ga da mene i "sestru" poveze do Aleksandrovcu, ali me on pokušao odbiti jer nije smio voziti civile. Paž sam pribjegao maloć lukavstvu. Rekao sam mu da mi dijete ima veliki kašalj i da sa sestrom idem u selo da potražim stan zbog promjene vazduha. konačno je pristao da nas poveze. (Đoko Popović sada živi u Banjaluci.)

S obzirom na to da je Zaga izvršila izdaju, računao sam na potjeru i pri prolazu pokraj policijskih i žandarmerijskih stanica u Bojićanama, Klačnicama i Laktašima, očekivao sam da ćemo biti zaustavljeni. Nisam mogao da se otrgnem od napetosti koja me držala od odlaska iz stana pa sve do dolaska na vezu. Na svu sreću putem nas niko nije zaustavljao, a od Aleksandrovcu do srpskog Vakufa išli smo pješice preko polja kako bi izbjegli eventualni susret sa neprijateljskim patrolama.

Kad smo došli u selo, našao sam drugove Iliju Stojanovića i Voju Stupara, pa smo odmah održali sastanak, na kojem sam ih upoznao s novonastalom situacijom u gradu. Zaga im je iznijela svoj slučaj isto kao i nama, ali ih je istovremeno uspjela ubijediti da je ona, u stvari, izigrala ustaško redarstvo i da treba da se vrati u Banjaluku i nastavi rad. Videći da bi joj mogli povjerovati i poslati je u Banjaluku, odlučno sam se suprotstavio i rekao im da Zaga u Banjaluku nema kome ići, već da treba da ide na Kozaru i dalje se oblesni komitet da bi se konačno račistila stvar oko njenog izlaska iz zatvora.

Bio sam revoltiran na Ilijin i Vojin stav prema Zaginom slučaju koji nije bio za potezivanje, te sam istog dana uveče, sa patrolom koja se zatekla na zadatku u Liješču, krenuo na Kozaru, s tim da se nakon osam dana vratim u srpski Vakuf. Pred odlazak sam napomenuo Iliji, da odmah pošalje kurire po moju drugaricu i ostale drugove koji su se sklonili na određeno mjesto. Kad sam se vratio s Kozare, nisam našao nikog od onih koji su trebali da dođu iz Banjaluke. Odmah smo poduzeli mjere i prebacili Ibru Đarača, Nevenku Đadašević i Voju suprugu s djetetom, koja je uspjela da obavi postavljeni zadatak. Ovom prilikom na vezu još nije bio prebačen Zvonko Dragomanović.

Ibru sam, koji detaljno nije znao za igru koju je Zaga vodila i za njenu izdaju, kad je došao, upoznao se čitavom situacijom.

Nismo htjeli da s njom bilo što raspravljamo, već smo pokušali da je privolimo da snama pođe na Kozaru. Ona je to odbila, a mi smo odlučili da odemo direktno drugu Djuri Pucaru Starom, koji se tada nalazio u Bosanskom Petrovcu, gdje je bilo sjedište Ublasnog komiteta partije. Zaga nam je dala pismo za njega. Pred odlazak sam još jednom upozorio Voju i Iliju da ne šalju Zagu u Banjaluku i da o njoj povedu računa. S njima je ostala drugarica Nevenka Dadasović (poginula u IV neprijateljskoj ofanzivi 1943. godine). Stana je s djetetom krenula za Kozaru gdje je nastavila da radi na političkom i kulturno-prosvjetnom polju. (Stana Kušmić, učiteljica u penziji, nosilac Partizanske spomenice 1941. i kćerka Kaća, ljekar, žive u Banjaluci.

Naš put do Bosanskog Petrovca vodio je preko Kozare, rijeke Sane i Grmeča. Tako smo sa grupom partizana, koju je predvodio Vaso Radivojac, stigli 5. decembra na Kozaru u šumu Bukovica, gdje je u bajtama boravila jedna partizanska četa čiji je komandir bio Vaso Tomaš, a politički komesar Slavko Zrnić. U to vrijeme na terenu Kozare nije bilo većih partizanskih jedinica, jer su se nalazile oko tada oslobođenog Bihaća i Cazina.

Naš prvi susret s partizanima, veselim i hrabrim momcima bio je drag i uabudljiv događaj. Puni šale i drugarstva, međusobno smo prepričavali o borbama s neprijateljem, oni s puškom u ruci, a mi u okupiranom gradu. Nakon odmora, trebalo je krenuti dalje u sjedište Ublasnog komiteta partije u Bosanski Petrovac. Po dosta hladnom vremenu uz pomoć kurira koji smo dobili od komesara čete Slavka Zrnića, krenuli smo preko Kozare i njenih opustošenih sela: Vojskove, Grnjosevaca, Kotureva, Košice, Medjuvodja, Brekinje i Strigove prema rijeci Sani koju smo noću s čamcem morali preći. Idući preko ovih sela, tužno je bilo gledati prazne seoske kućice, pašnjake bez stoke, bez života. Samo se ponegdje mogla zapaziti žena sa nejakom i izglednjelom djecom. Uz put smo nailazili na tragove kozarske ofanzive, na lobanje i ljudske kosture.

Prplazeći kozarska sela drugi dan predveče, stigli smo u jedno selo niže planine Fastireva, prema Svodnoj i tu smo naišli na četvrti bataljon Pete kozarske brigade. U kući, gdje se bio smjestio stab bataljona, upoznali smo komandanta i političkog komesara bataljona, Radu Kondića i Radu Bašića. Drugovi su nas počastili prženom ribom, koju je pripremio drug Pele. Istu večer oko 22 sata po gustoj pomrčini, uz pratnju nekoliko partizana, niz strmo strane kozarskih kosa krenuli smo prema rijeci Sani. Stižući njenoj obali,

na dati znak zviždukom s druge strane obale, već se preko rijeke nazirao čamac.

S partizanima iz naše pratnje smo se oprostili i brzo ukrcali u čamac, koji je vozio osrednji čovjek i uz nekoliko snažnih zaveslaja bili smo na drugoj strani rijeke. Ostatak noći proveli smo u kući partizanskog saradnika, koja se nalazila nedaleko od obale rijeke Sane, a svanuće smo dočekali drijemajući kraj ognjišta uz vatru debelog panja, koji je dogorijevao.

U jutro smo uz pomoć našeg domaćina brzo stigli u selo Mala Rujiška u kojem se nalazio štab pete kozarske brigade. U štabu brigade zatekli smo njene rukovodioce, naše stare drugove, Dragu Mažara i Ranka Šipku. Posebno me obradovao susret sa Dragom, jer nas je vezivalo dugogodišnje svakodnevno drugovanje i naš zajednički rad u sekcijama RKUD. Vaso Pelagić, učestvovanje u demonstracijama, tuči s policijskim agentima, Ljotičevcima, te 1941. godine u prvim ilegalnim diverzantskim grupama u Banjaluci. Tu radost pomutilo mi je saznanje da su u borbi s neprijateljem pored ostalih Banjalučana, poginuli naši najbliži drugovi Suljica Halalkić, Jovica Savinović i Osman Malkić-Naga.

Suljica i Jovica poginuli su u velikoj kozarskoj ofanzivi, a Naga u Centralnoj Bosni.

Nastavljajući marš prema Bosanskom Petrovcu izbili smo na put Sanski Most-Benakovac. U Podgrmečju smo tom prilikom susreli drugove naše stare poznanike: Josipa Mažara-Šošu, Vasu Butozana, sefketu Maglajlića, Ivicu Tukića, Šmaila Šebu, Slobodana Kokanovića-Kokana, Asima Dedića-Strucu, Osmana Karabegovića, Paulu Kogut (djevojku S. Halalkića), pa smo tom prilikom posjetili bolesnu majku, Mariju Mažar. Poslije rastanka sa drugovima Osman Karabegović nas je odveo u štab korpusa na prenoćište, gdje smo mu iznijeli prilike u Banjaluci i Zagino izdajstvo, te da smo pošli u Oblasni komitet drugu Starom. Pomenuli smo mu da nosimo drugu Starom Zagino pismo, na što nam je drug Osman rekao da je pametno što smo krenuli u Oblasni komitet. Te večeri u štabu korpusa našao sam Franju Kluzu. On mi je dugo pričao o odlasku aviona iz Banjaluke, o borbama koje su vodili protiv neprijateljskih formacija i ostalim događajima koji su se desili prije uništenja njegovog aviona. Ujutro smo krenuli dalje. rutujući za Petrovac prelazili smo preko planine Grmeč. Ovaj put bio je dosta težak i naporan, jer se usiljeno pješaćilo još od prve naše veze sa Banjalukom, od sela Srpski Vakuf u Lijevča polju preko brda, potoka, uzvišica i neravnog terena Kozaro po hladnom vremenu i uz slabu ishranu. Kad smo stigli u Petrovac, iznenadila nas je živost koja je vladala u gradu. Ulice i kuće bilo su okićene

zastavama i parolama. Grad je bio pun naroda i partizana. Od Bosanskog Petrovca prema Drvaru, Bihaću i drugim pravcima oslobođene Bosanske krajine kretala su se razna motorna vozila. Grad je živio u prazničkom raspoloženju. Održavane su raznovrsne priredbe i manifestacije.

Sjedište Oblasnog komiteta nalazilo se u zgradi bivše apoteke. Tu smo zatekli drugove: Nikicu Ravlića, Vilka Vinterhaltera, Skendera Kulenovića, Dušanku Kovačević, Radu Vranješević, Rudija Kolaka, Mujicu Delića i druge. Istog dana naveče, nakon što smo se odmorili, primio nas je drug Stari. Predali smo mu pismo, a ja sam mu referisao sve što se desilo od Zaginog dolaska u Banjaluku pa do njene izdaje i odvođenja iz grada. Na njegovo pitanje zašto je nismo pozvali, odgovorili smo mu da smo Zagu pozvali, ali ona nije htjela da ide, naglašavajući da se dodje po nju kasnije, ako to bude potrebno.

Shvativši ozbiljnost čitave situacije, drug Stari je odmah poručio Okružnom komitetu za Kozaru da se Zaga Blažić hitno patrolom sprovede u Bosanski Petrovac.

1943.

Nekoliko dana poslije Nove godine pozvani smo u Bosanski Petrovac. Sekretar Okružnog komiteta za Bihać Hajro Kapetanović obezbijedio nam je saonice kojima smo se odvezli do Petrovca, gdje je već bila stigla i Zaga. Naveče nas je drug Stari pozvao i mi smo mu ponovo, u detalje, u Zaginom prisustvu, izložili njen izlazak iz zatvora. Poslije našeg izlaganja, Stari se interesovao ko je održavao vezu Banjaluka-Bijevče. Objasnio sam mu da sam ja lično dolazio na vezu, a da je pored toga u Banjaluku dolazio i kurir Savo Dardić. Dok sam razmišljao zašto se drug Stari interesuje ko drži vezu, on je rekao da je veza provahjena i nastavio, kako je na vezu, kod Save Dardića, na zakazani sastanak, sa Zagom, lično dolazio Vajs i pošto je nije zatekao, ostavio je za nju pismo. Objasnio sam Starom da je veza u srpskom Vakufu, a ne u kući Save Dardića koja se nalazi u Karajzovcima. Kad smo raščistili pitanje veze, drug Stari nas je ukratko upoznao s pismom, koje je bilo ljubavnog sadržaja. Pored ostalog Vajs se zahvaljuje na poklonjenom zlatnom prstenu. (Kad je Stana upitala Zagu po dolasku iz zatvora gdje su joj prsten i sat, rekla je da joj je Vajs oteo). Sve do ovog momenta Zaga je samo ćutala, a kad je Stari pomeno prsten, uhvatila se za kosu, počela da plače i zamolila ga da ibro i ja napustimo sastanak, ne želeći da se pred nama izjašnjava. Mi smo izišli, a Stari nam je kasnije rekao da mu je sve priznala.

U međuvremenu, dok smo čekali na dolazak Zvonke Dragomanovića, čiji je prisustvo bilo potrebno za konačno rasvjetljavanje Zaginog slučaja, osujetili smo njenu namjeru o izvršenju samoubistva. U sobi gdje smo se nalazili Milenko Kušić (komesar IV divizije koji se opo-

ravljao poslije bolesti, a koji je poznavao Zagu još sa univerziteta) Ibro i ja, sjedila je Zaga i nešto pisala. Zabavljeni čitanjem nismo primjetili da je ustala i razgledala pištolj, koji je stajao na ormariću kraj mog kreveta. Na njeno pitanje: "Čiji je ovo pištolj?", Ibro joj je odgovorio da je moj, na šta je ona iznenađeno odgovorila: "A, pa ja nisam ni znala da on ima ovakav pištolj", iako je znala za njega još u Banjaluci. Dok smo mi nastavili čitanje, Zaga je izašla. Nešto me tjeralo da ustanem i da pogledam pištolj koji je stajao na ormariću. Kad sam prišao bliže, vidio sam da je futrola prazna. Ibro me podsjetio da ga je Zaga imala u rukama.

Izišao sam iz sobe da je potražim, jer sam znao da ga nije tek tako uzela. Potražio sam je u radnoj sobi gdje su se nalazili drugovi Skender i Vilko, ali je tamo nije bilo. Kad sam im objasnio da mi je odnijela pištolj, rekli su mi da je potražim u ženskoj sobi, gdje sam je i našao. Zaga je stajala kraj prozora držeći u ruci neko pismo. Odmah s vrata sam upitao za pištolj. Sva zbunjena odgovorila mi je da je htjela da isproba neke metke i da se pištolj nalazi pod jastukom. Dok je ona stajala, kao ukopana prišao sam krevetu i pod jastukom našao svoj pištolj i još jedan sasvim mali. Vrativši se u našu sobu ispričao sam drugovima kako sam je zatekao, na što je Milenko ustao s riječima: "Bogamu, pa ona je htjela da se ubije. Oдох ja da kažem Starom" i izašao. Nekoliko minuta poslije toga se vratio, a odmah iza njega u sobu je ušao drug Stari, prezirno mahnuvši rukom rekao: "Pa neka se ubije." ... Iste večeri stigli su u Oblasni komitet Zvonko Dragomanović i Savo Dardić. Pitali su me za Ibru i ja sam im objasnio da je on u gradu na priredbi. Htjeli su i oni da idu, ali sam ih upozorio da ipak treba pitati. Otišao sam do drugu Starog, saopštio mu šta ovi drugovi žele i on mi je rekao da mogu odvesti Savu, a da Zvonko treba da prenoći u zatvoru. (Još u Banjaluci moja supruga je obavijestila Zvonku o Zaginoj izdaji i da treba da se skloni, što je on i učinio. Saznavši da ga agenti nisu ^utržili, vratio se kući. Ponovo je otišao na posao, a tamo ga je posjetio šef agenta Vajs, govoreći mu kako poznaje cijelu situaciju i sve članove Komiteta, da Zvonko treba da radi za njih i da okupi članove Komiteta, računajući da se mi još nalazimo u Banjaluci. Pred opasnošću od hapšenja, Zvonko se ponovo sklonio i prebacio na vezu pomoću kurira Dardića. Došavši u Liječve našao se sa Zagom, koja ga je upetljala u svoj prljavi posao).

Sutradan smo pred drugom Starim pojedinačno davali izjave, koje je, na mašini, pisala drugarica Nada Vranješević-narodni heroj,

poginula 1944. godine prilikom desanta na Drvar. Smatrajući da je s ovim završen moj udio u rasvjetljavanju Zaginog slučaja, zamolio sam starog da me uputi u jedinicu, jer sam želio da se borim. Međutim, on me uputio u Liječe polje da budem na vezi Banjaluka-Kozara, pošto su drugovi Stojanović i Stupar povučeni s tog terena.

Rastao sam se s drugom Ibrom koji je otišao prema Cazinu. (Ibro Sarač je nosilac partizanske spomenice 1941. godine, diplomirani pravnik u penziji, živi u Banjaluci.) Krenuo sam u Liječe sa Savom Dardićem, kojeg mi je ponovo, za kurira, preporučio drug Stari. Na putu smo sreli II i V krajišku brigadu i s njima prešli rijeku Sanu.

Kad sam došao na Kozaru, javio sam se sekretaru Okružnog komiteta drugu Milošu Stojakoviću, objasnio mu ko nas šalje, a od njega saznao, da na terenu Liječva postoje dvije partijske organizacije - u selu Kukuljama i Karajzovcima.

Po dolasku u Liječe, 20. januara 1943. godine, slao sam kurira u Banjaluku, ali on nije htio da ide, izjavivši da ne smije, jer je policija, preko nekih slika (na kojoj je bila smilja i njen brat Mićo Radonjić) saznala za njega. Pošto ni od partijske organizacije nisam dobio traženu pomoć, porao sam da se analazim sam. Poslao sam u Banjaluku Zefku (bila je član Partije) i Ivana Selemba, koji su trebali da pronađu antona Pegana, ali je on već bio uhapšen, jer ga je Zaga Blažić otkrila. (Ivan Selemba 1944. godine ubijen od neprijatelja, kao odbornik NCO seka Karajzovci u Liječva polju).

Zbog ovakve situacije u Banjaluci i kukavičluka pojedinih drugova u Liječvu, nisam mogao da radim sam, pa sam odlučio da se u februaru mjesecu vratim na Kozaru. U Okružnom komitetu objasnio sam drugovima zbog čega sam se vratio. Oni su poslali po Savu Dardića, oštro ga kritikovali na sastanku Komiteta i uputili ga u jedinicu. (U želji da se nadjem u prvim borbenim redovima tražio sam da me pošalju u jedinicu i ubrzo nakon toga našao sam se u II bataljonu V kozarske krajiške brigade.

U periodu od decembra 1942. do polovine januara 1943. godine, zahvaljujući Ani Hajduković, ~~xxxxxxxxxx~~ Mehi Coco, a preko Edvarda Colje Slovenca iz Trna, prebačeni su na Kozaru slijedeći drugovi: Duško Furlan, Hazim Omerbašić, Zora Mičević, Vjekoslav Bakša, Kasim Demirović, Snočka, Zvonko Radman, Joco Hajduković, Alija Lošić, Margita Hazoš, i Nevenka Curulija. (Ana Hajduković, rođjaka Ilije Acemana i majka mare Dodik po tabbinskoj liniji, uhvaćena zajedno s njima i strijeljana u Banjaluci, u proljeće 1943. godine).

Iliju Acemana, Maru Dodik, Anu Hajduković sa jednom grupom aktivista NOP-a iz Banjaluke, otkrio je ustaški doušnik Rudi Matković, koji je krajem decembra 1942. godine ubačen na teren Liječva. Izdajnik

Matukić otkriven je kao ustaški doušnik, sproveden na Kosaru, gdje ga je vojni sud pete kozarske brigade osudio na smrt i prvih dana aprila 1943. godine, strijeljan je kao ustaški agent.

Početkom juna 1943. godine, na terenu centralne Bosne, prilikom prvog susreta s drugom Nikom Jurinčićem, tadašnjim komesarom II krajiške brigade, saznao sam da je Zaga Blažić, zbog izdajstva, strijeljana u njegovoj brigadi. Sta se desilo sa Zvonkom Dragomanićem, nije mi poznato još ni danas.

Raskrinkavanjem i odvođenjem Zage Blažić, spriječeno je proširenje hapšenja na veći broj drugova, koji su radili za narodno-oslobodilački pokret. Za svoj bijedni život Zaga je bila spremna žrtvovati živote drugih.

Banjaluka

RUJO KUŠMIĆ

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-MG-IV/132